

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5 (Aralık/December 2018), ss./pp. 481-492

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 08. 11. 2018
Kabul Tarihi/Accepted: 25. 12. 2018

ROMA PANTHEONU: ESKİ YUNAN TANRILARI NASIL ROMALI OLDU?

ROMAN PANTHEON: HOW DID GREEK GODS BECAME ROMAN GODS?

Özgür TURAK*

Özet

Küçük bir köyden Akdeniz havzası ve ötesinde hakimiyet kuran Romalılar'ın dini sistemi kendine özgüdür. Dini sistem, Paz Deorum (tanrıların huzurunu sağlama) ilkesi üzerine kuruludur. Politeist yapıda olan Pantheon, yerel kültürlerin ve yabancı kültürlerin özelliklerinin sentezidir. Roma inanç sistemine, ticaret ve askeri faaliyetler sonucunda, aracı yerel kültürler vasıtasıyla yeni tanrılar girmiştir. Bunlar içinde ağırlığı eski Yunan tanrıları oluşturmuştur. Bu tanrılar, Roma'ya Güney İtalya ve Sicilya'daki Yunan kolonileri aracılığıyla girmiştir. Böylece Yunan Panteonunun önde gelen tanrıları Zeus, Iuppiter'e; Hera, Iuno'ya; Aphrodite, Venus'e; Artemis, Diana'ya, Demeter, Ceres'e; Athena, Minerva'ya, Hermes, Mercurius'a; Ares, Mars'a; Hestia, Vesta'ya; Poseidon, Neptunus'a dönüşmüştür. Bu makalede bu dönüşümün nasıl ve ne şekilde gerçekleştiği ele alınmış, tanrısal niteliklerdeki farklılıklar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Roma Dini, Klasik Mitoloji, Roma Tanrıları, Yunan Tanrıları, Kült

* Öğr. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, A Blok III. Kat, no.9, Fatih-İstanbul, ozgurturak@gmail.com.

Abstract

The religious system of the Romans who dominate the Mediterranean basin and beyond is unique. Pax deorum (“peace of the gods”) denotes the central goal of Roman religion. The Roman Pantheon, which is a politeist structure, is the synthesis of the characteristics of local cultures and foreign cultures. New gods have entered the Roman belief system, as a result of trade and military activities, through intermediary local cultures. Most of the gods of Roman religion resemble the ancient Greek gods. These deities had been adopted from the Greek colonists in southern Italy and Sicily. Jupiter was adopted with Zeus, Juno with Hera, Venus with Aphrodite, Diana with Artemis, Ceres with Demeter, Minerva with Athena, Mercurius with Hermes, Mars with Ares, Vesta with Hestia, Neptune with Poseidon. This article discusses how and in what way this transformation took place, focusing on the differences in divine qualities.

Keywords: Roman Religion, Classical Mythology, Roman Gods, Greek Gods, Cult.

Küçük bir köyden Akdeniz ve Karadeniz’i bir göl yapacak kadar büyük bir imparatorluk haline gelen Roma, kültürünün birçok ögesinde görüldüğü gibi, din ve mitolojide kendine özgü bir yapı geliştirmiştir.

Mitoloji biliminin metotlarından biri farklı kültürlerin mitolojilerini karşılaştırarak, aralarında bir ilişki kurmak ve bu ilişkinin niteliği üzerinde birtakım sonuçlar üretmektir. Bu bağlamda, birçok açıdan olduğu gibi Roma mitolojisi, Eski Yunan türdeşi ile karşılaştırılmıştır. Hint-Avrupa kökenli bu iki Klasik Uygarlığın mitolojileri kıyaslanarak, ortak paydaları ve yapısal farklılıkları ortaya koyulmuştur. Roma dininin tanrıların yatışmasını ve huzurunu sağlamak üzerine kurulu bir ritüeller bütünü olması, iki gelenek arasındaki yapısal farkı özetler. Eski Yunan dini ise bir hayli farklıdır. Mitoloji, Romalı benzerine göre ön plandadır. Roma mitleri, daha ziyade kültürün kökeni üzerine yoğunlaşmış olsa da ortak payda tanrıların ön plana çıkmasıdır.

Roma’nın Yunan kültüründen etkilendiği açıktır. Bu etkileşim kültürün birçok ögesinde olduğu gibi dinde de olmuştur. Bu noktada Romalıların Yunan tanrılarını doğrudan alıp, kültür potalarında yoğurmadan pantheonlarına dahil ettikleri algısına kapılmamak gerekir. Bu makalede amaçlanan, Yunan tanrılarının Romalılaşmasının ne zaman ve nasıl olduğunu göstermek ve Roma’nın bu tanrıları ne şekilde asimile ettiğini incelemektir. Elbette, koskoca bir pantheonu burada değerlendirmek olası değildir; bu bağlamda Roma dininin baş tanrısı Iuppiter, tanrıça Iuno, Romalılar için büyük önem taşıyan Mars, Apollon ve bir Yunan kahramanı olan sonradan tanrısallaştırılan Herakles’in özelinde bu konu açıklanmaya çalışılacaktır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Roma’nın dini yapısını kısaca değerlendirmek gerekir.

ROMA DİNİNİN YAPISI

Roma dini “tanrıların huzurunu sağlama, onları yatıştırma (pax deorum)” ilkesi üzerine kuruludur. Çoktanrılı olan bu din, İtalya’nın yerli kültürlerinin inanç ve gelenekleri ile¹, ülke iç ve dışındaki kültürlerin dini inançlarını birleştiren bir yapıya sahiptir². Başlangıcında “pater familias (baba)” otoritesine dayanan din, Roma’nın kentleşmesi ve büyümesi ile devlet dini haline gelmiş ve kurumsallaşmıştır.

Roma dini kelimenin tam anlamıyla bir ritüeller bütünüdür. Bir Romalı her zaman kentinin veya devletinin huzurunu sağlamakla, ailesini, malını korumakla yükümlüdür. Görevini tanrıların huzurlu olması ile sağlayabilir³. Bunun anahtarı da ritüellerdir.

Roma dininin başlangıcında, büyüünün etkili olduğu, dağınık ve belli kuralları takip etmeyen bir evre görülür. Bu dönem dinin biçimlenmediği, kurallara oturtulmadığı, İtalya’nın yerel halklarına özgü birtakım inançlardan oluşur⁴. Toplum ve kişileri korumak gibi faydalı veya kara büyü, cadılık gibi zararlı olabilen, okültik bir yapıya sahiptir⁵. Bu evre, muhtemelen Roma’nın bir köy olduğu dönemlere kadar iner ve hiçbir zaman kurumsallaşmadan Roma’nın yıkılışına kadar, halkın inançları içinde süregider.

Roma dinin özünü bir bakıma aile dini oluşturur. Bu süreç, Roma devlet dininin oluşumunda etkili olduğu kadar, dinin kurumsallaştığı dönemlerde de etkisini korumuştur. Bir Romalı, doğa olayına ya da cansız bir objeye ruh yerleştirir. Kısacası Romalı inancının temelinde bir tür “animizm” yatar⁶. İşte Romalılar bu ruhların yaşadıkları alanda etkin bir güce sahip olduklarına inanırlar ve bu bağlamda da onları yatıştırmaya çalışırlar. Aile dini, temelinde bu olguya dayanır ve ev içinde birçok ruh bulunur. Aile dininde, Hint-Avrupa adeti olan evin merkezinde bulunan ateş, tapımın ana ögesidir⁷. Ev tapımında baş rol Penat ve Lar olarak adlandırılan Geniuslar’a (koruyucu ruh) aitti. Ölüm ve cenaze törenleri ise Man’lar tapımı içindeydi⁸. Ailenin huzurunu korumak, evin bereketini sağlamak gibi önemli yükümlülükler ve “ritus familiaris (ev ritüelleri)” pater familias’ın sorumluluğundaydı. Bu evre, yukarıda değindiğim gibi çok eski zamanlara, muhtemelen orta İtalya’nın yerli kültürlerinin etkisinde, Roma’nın kuruluşuna kadar inmektedir⁹. Bu, sınırları belirli, büyü evresine oranla düzenli ritüelleri olan süreç, devlet dininin oluşumuna doğrudan etki etmiştir. Aile içinde düzenlenen bu ritüeller, tüm toplumu kapsayınca, denetim sağlamak ve ritüelleri düzenleyecek kurumlara, kısacası ruhban sınıfına ihtiyaç duyulmuştur¹⁰. Dini kurumun başındaki “Pontifeks Maksimus (baş rahip)”, pater familias’dan evrilmiştir. Evin ocağının tanrısı Vesta, devlet ocağının da tanrısı haline gelmiştir. Örnekler çoğaltılabilir. Ancak bu nokta da dikkat edilmesi gereken, aile inançlarının, devlet dininin gelişmesi ve oluşmasında tek öge olduğunu söylemek yanlışlığıdır. Bu süreçte yerel öğelerin yanı sıra, devletin askeri ve ticari faaliyetler sonucunda tanıştığı farklı kültürlerin de etkisi büyüktür. Roma dininin içinde Latin’ler, Sabin’ler vb. gibi orta İtalya halklarının yanı sıra, Etrüsk ve Yunan

¹ De Cazanove 2007: 43-57.

² Salzman 2013: 375 vd.

³ Dürüşken 2003: 1-2.

⁴ Warrior 2006: 93.

⁵ Ogden 2002.

⁶ Animizm, insanın çevresindeki tüm şeylerin ruha sahip olmasına dayanan inançtır.

⁷ Eliade 2003: 131.

⁸ Lares: evin ve ailenin koruyucusu, Penates: kilerin koruyucusu, Dii Manes: ata ruhları.

⁹ Dürüşken 2003: 8.

¹⁰ Warrior 2006: 41 vd.

öğelerinin de bulunduğunu atlamamak gerekir. Böylelikle yeni tanrılar, pantheon katılmış, yeni ruban sınıfları ortaya çıkmış ve dini ritüeller çeşitlenmiştir. İmparatorluk döneminde ise Roma dininde yeni bir evreden söz edilebilir: imparatorluk kültürü¹¹.

ESKİ YUNAN TANRILARININ ROMALILAŞMASI

Sınırlarını çizmek güç olsa da Roma dini genel olarak MÖ 7. yüzyıldan itibaren, Etrüsk inançları, yerel halklar ile Eski Yunan dini ve mitolojisinin etkisi ile şekillenmeye başlamıştır.

Eski Yunan mitolojisi ve onların ritüellerini uyarlama, Roma dinine birçok yenilik getirmiştir. Yunan etkisi içinde belki de en önemlisi antropomorphism'dir. Romalılar, tanrılarını insan biçiminde, maddi bir varlık olarak düşünmemiştir. Yunan kültürünün etkisi özellikle heykeltıraşı üzerindedir. Numenler¹², artık tanrı heykellerine dönüşmüştür. Bunun haricinde Roma dinine yeni dini törenler katılmıştır¹³. Bir başka ve belki de en kuvvetli etki, mitolojik öykülerdedir. Roma bu öyküleri, kendine uygulamıştır. Ancak, Roma faydacıdır. Romalılar, siyasi yapıyı güçlendirmeye yönelik, Roma tarihini vurgulayan hikayeler seçmişlerdir. Eski Yunan mitolojisinde tanrıların başrollerde olduğu ve bilinen dünyada geçmeyen “ilahi mitler”, Roma mitolojisi içinde çok fazla yer almaz. Daha ziyade “efsane (saga)” olarak isimlendirilen, baş rolünde yaşadığına inanılan kahramanların olduğu, yaşadığımız dünyada geçen hikayeler tercih edilmiştir: kuruluş efsaneleri gibi. Böylelikle Roma yüceltilmiştir; devlet yapısı din ile güçlendirilmiştir. Tanrılarla ilgili hikayelerde genellikle tanrılar arası ilişki değil, tanrıların insanlarla olan ilişkileri üzerinde durulmuştur¹⁴.

Eski Yunan Tanrılarının Roma Pantheonuna Girişi

Roma tanrılarının popüler ya da bilimsel birçok mitoloji kitabında Yunan tanrılarıyla özdeşleştirildiğini okuruz. “Zeus’un Roma’daki karşılığı Iuppiter” gibi ibareler görür ya da derslerde öğrencilerimize aktarırız. Bu kesinlikle doğrudur. Ancak bu etkileşim birebir aynı mıdır? İsimlerde hemen karşılığını bulduğu gibi tanrısal niteliklerde de aynı durum söz konusu mudur?

Bu konuya değinmeden evvel, Yunan tanrılarının Roma pantheonuna ne zaman ve nasıl girdiğine değinmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda siyasal olaylar ile dini gelişimi bütünsel olarak incelemek gerekir.

Roma, siyasi açıdan, küçük bir beylikten Krallığa (MÖ 753-509), sonra Cumhuriyet (MÖ 509-27) yönetimine ve nihayetinde İmparatorluğa (MÖ 27-MS 476) evrilen; toprakları Britania’dan Afrika’ya, Hispania’dan Mezopotamya’ya kadar uzanan süper bir güçtü. Geniş bir coğrafyaya yayılan bu kültür, farklı medeniyetleri egemenlik altına alarak, onlarla temas ederek onları benliğine kattı. Bu etkileşim sanatın her dalına nasıl tezahür ettiyse, din ve dini uygulamalarda da durum böyledir.

Roma’nın efsanevi kuruluşu MÖ 753 yılıdır¹⁵. MÖ 509 yılına kadar, komşu Latin, Sabin ve Etrüsk kökenli krallar tarafından yönetilmiştir¹⁶. Krallık döneminde yoğun bir iç

¹¹ Warrior 2006: 93 vd.

¹² İnsan yaşamı üzerinde etkisi olan cinssiz güçler.

¹³ Dürüşken 2003: 23.

¹⁴ Dürüşken 2000: 32.

¹⁵ Beard 2018: 71 vd.

¹⁶ Faulkner 2008: 43; Bauer 2013: 457.

çatışmanın var olduğunu biliyoruz. Bu siyasi çalkantılar arasında Roma yavaş yavaş çevresine hâkim olmaya ve yavaş yavaş genişlemeye başlamıştı. Bu gelişim bir Romalıya göre sadece organize bir ordu ile açıklanamazdı: tanrıları da yanlarındaydı. Kraliyet sürecinde Sabin ve Etrüsk tanrılarının Roma dinine girdiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde kral Numa, dinde yeni bir düzenleme yaptı, pontifeks (baş rahiplik) sınıfını oluşturarak, dini kurumları oluşturdu¹⁷. MÖ 509 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile Roma'nın bölgedeki ve yakın coğrafyadaki otoritesi arttı. Artık Roma bir beylikten, askeri, yayılmacı politika izleyen, otoriter bir konuma yükselmişti. Topraklarını genişletti ve yeni kültürlerle temas başladı.

Roma, Yunanlarla ne zaman karşılaştı? Bu sorunun cevabı MÖ 8. yüzyıla dayanır: Yunan kolonizasyonu. Akdeniz'deki bu dönemde görülen hareketlilik, Güney İtalya kıyıları ve Sicilya'ya Yunanların yerleşmesi ile taçlandı. Nitekim bu bölgeye Latince'de "Magna Graecia/Büyük Yunanistan" adı verilir. Söz konusu coğrafyada Yunanlardan evvel yaşayan yerli halklar vardı. Bölgede maddi kültürde ve kentleşme alanındaki değişim bu döneme rastlar. Aynı zamanda Etrüsklerin, Yunanlarla daha evvelden temas etmiş olması, onların da bu kültürü yaymasında etkindir¹⁸. Romalıların Yunanlar ile ilk önemli dini ilişkisi, MÖ 8. yüzyılda, Campania bölgesinde, Euboialılarca kurulan Cumae kolonisi ile gerçekleşir. Bu kent, Apollon kâhini Sibyl'in kitaplarına ev sahipliği yapıyordu. Bu kitaplar, Romalıların hastalık, savaş gibi acil durumlarda, kısacası başlarının sıkıştığı her anda başvurdukları eserlerdi. Bu kitapların bir kısmı, MÖ 6. yüzyılda, Roma kralı Etrüsk kökenli Tarquinius (MÖ 616-57) tarafından satın alınmıştır¹⁹; sonra Roma'ya getirilerek Capitolinus tepesindeki Iuppiter tapınağına yerleştirilmiş, daha sonra Augustus onları Palatinus tepesindeki Apollon tapınağına taşımıştır²⁰. Bu çok önemli bir temastır. Çünkü bu kitaplar, Yunan tanrıları ve onların tapınım biçimleri ile ilgili bilgileri içeriyordu. Cumae'de saklanan Sibyl kitaplarının tanınması, kehanetle ilgili olan Apollon ile tanışılmasını da sağlar. Ancak, tanrının Roma'da kültü henüz kurulmamıştır²¹. Bu dönemde Roma'nın Campania haricinde bir başka dini temas bölgesi de Etruria ve özellikle bu bölgenin güneyidir²².

Liber isimli tanrının ilk defa Campania'da görüldüğü ve bunun Yunan Dionysos'u ile ilintili olduğu söylenebilir. Bölgede aynı zamanda Liberia isimli bir tanrıça da vardır²³.

Ceres'in ne zaman ve nerede ortaya çıktığını belirlemek zordur. Birtakım veri, Campania bölgesinde Oscan ve Sabellia halklarında ilk kez görüldüğünü düşündürmektedir. Anne-kız/Demeter-Kore kültürünün, Sicilya (Paestum) ve Samnium'dan, orta İtalya'ya yayıldığı anlaşılmaktadır. Güney Etruria'da Falerii'de Ceres, MÖ 6. yüzyılda ortaya çıkmıştır²⁴.

Bu noktada Etrüsk etkisi devreye girer. MÖ 7. yüzyılın sonlarında Yunan tanrıları, bölgede Etrüsk sanatı içine yerleşmiştir. Etrüsklerin, Roma üzerindeki etkisi tartışılmaz. Yukarıda da söz ettiğim gibi, Romalılar, Yunan tanrılarıyla karşılaşmasından evvel, onların Etrüsk türdeşleri ile tanışmış olmalıdır. Biraz detaylandırılacak olursak Kuzey Etruria

¹⁷ Beard 2018: 101.

¹⁸ De Vido 2017: 85.

¹⁹ Beard vd. 1998: 24.

²⁰ Dürüşken 2000: 29 vd.

²¹ Dumezil 1970a: 442.

²² Altheim 1938: s.149.

²³ Altheim 1938: 150.

²⁴ Altheim 1938: 150.

kentlerinden Populonia'nın Etrüsk ismi *puplona*, *pufluna*, *fufluna*'dır. Bu isim Etrüsk tanrısı Fufluns, yani Yunan Dionysos'dan gelir. Altheim, Fufluns'u Naksos'taki Yunan kültüne bağlar²⁵. Latin Liber'in de Etrüsklü paralelinden geldiği söylenebilir. Yine Populonia'da tıpkı Fufluns gibi önemli bir tanrıda vardır: Sethlans (*Yun. Hephaisthos*). Bu kült, Etruria'ya muhtemelen, askeri üslerinin bulunduğu Lemnos adasında gelmiştir²⁶.

Romalıları, Yunan tanrılarıyla tanıştıran bir başka kültür de Illyria'lılardır. Bu halk, MÖ 1000 civarında Adriyatik'ten karşıya, İtaşya'daki Apulia bölgesine geçmişlerdir; bir kısmı ise Umbria'da yerleşmiştir. Illyria'lılar'ın yerli halk Umbria'lılara yeni bir tanrıyı tanıttıkları görülür. Meşe tanrısı olarak çevrilen Grabovius. Bu tanrı daha sonra Roma tanrısı Mars'ın epiteti olarak kullanılacaktır²⁷. Falerii kentinde tapım gören Illyria'lı tanrı Messapus'da (*Yun. Poseidon*) önemli bir örnektir²⁸.

MÖ 5. yüzyılda Yunan etkisinin en önemli sonucu Apollon'dur. Burada tanrının iyileştirici niteliği ön plana çıkarılmış; MÖ 433 yılındaki büyük salgın sonrasında MÖ 431 yılında, tanrı için bir tapınak yapılmıştır²⁹.

Görüldüğü üzere Yunan tanrıları Roma'ya erken dönemlerde doğrudan Yunan kültüründen değil, yerli kültürlerin aktarımıyla girmiştir³⁰.

MÖ 4-2. yüzyıllar Roma'nın kuvvetinin arttığı ve yayılımında ivme kazandığı dönemdir. MÖ 4. yüzyılın ortalarında başlayan ve sonraki yüzyılın içlerine kadar devam eden Latin ve Samnit savaşları sonucunda artık, merkez İtalya fethedilmiştir³¹. MÖ 4. yüzyılda bir Yunan ritüeli olan ilk *lectisternium* (tanrılar için şölen) düzenlenmiştir. Ancak bu geleneğin Roma'ya Yunan'dan değil, Etrüsklülere aktarıldığı anlaşılmaktadır³².

MÖ 3. ve 2. yüzyıllar, Roma'nın Akdeniz halkları ile etkileşiminin yoğun olduğu bir dönemdir. Samnit savaşları sonucunda MÖ 290 yılında bölgedeki Yunan kent devletleri haricinde Güney İtalya fethedilmiştir³³. Yunan polislerinden Tarentum, Roma'ya karşı Epirus kralı Pyrrhus'dan yardım istemiş ve bunun sonucunda ilk defa Yunan ve Roma orduları karşı karşıya gelmiştir. Bu savaşlar sonucunda Roma, MÖ 270 yılında Güney İtalya'yı da tamamen ele geçirmiştir³⁴. MÖ 264'de başlayan Kartaca savaşları, Roma devletinin Akdeniz'de yayılmasına olanak sağlamıştır. Kartaca zaferi, Sicilya'nın fethi ve Kuzey Afrika ile İspanya'ya yayılma ile sonuçlanmıştır³⁵. Böylelikle Roma, batı Akdeniz'de egemen bir güç olur. Bu süreçte doğuda gelişen Hellenistik krallıklarla mesafeli bir politika izlenmiştir. Roma'nın Hanibal ile mücadelesi devam ederken, Makedonya kralı V. Philippos, Roma denetiminde olan Illyria'ya saldırmıştır. Bu durum, MÖ 214-167 yılları arasındaki Makedon savaşlarının da nedenidir³⁶. Bu savaş ile Roma, Yunanistan'a hâkim olmaya başlayacak, MÖ 147 yılında Makedonya, Roma eyaleti haline gelecek ve MÖ 146'da Korinth

²⁵ Altheim 1938: 151.

²⁶ Altheim 1938: 152.

²⁷ De Casanove 2007: 49.

²⁸ Altheim 1938: 154.

²⁹ Dumezil 1970a: 442-443.

³⁰ Dumezil 1970a: 448.

³¹ Faulkner 2008: 78-87.

³² Dumezil 1970a: 448.

³³ Pollitt 1983: 22-23.

³⁴ Pollitt 1983: 23-24; Faulkner 2008: 88.

³⁵ Faulkner 2008: 96-105.

³⁶ Tekin 2008: 206.

yağmalanacaktır³⁷.

MÖ 3. yüzyılda başlayan Samnit savaşları, Roma'yı artık Yunan kültürü ile doğrudan temasa itmiştir. Bu yüzyılın ortaları ve takip eden yüzyılda Roma'ya, Yunan tanrıları doğrudan etki etmeye başlar. Artık tanrı asimilasyonu başlamıştır. Buna ek olarak MÖ 293 salgınında, Sibyl kitaplarına başvurularak, Epidauros'tan Asklepios kültü, Roma'ya getirilmiş³⁸, MÖ 292 yılında ise tapınağı yapılmıştır³⁹. Bu kült bir Roma kolonisinden değil, doğrudan bir Yunan kentinden getirilmiştir. Daha sonra benzer bir uygulama Pessinus'tan getirilen Kybele kültüründe de (MÖ 205) görülür⁴⁰.

Pyrrhus savaşı ve Kartacalılarla Sicilya için girilen savaşlar, Yunan etkisinin daha fazla nüfuz etmesini sağlamıştır. Romalı askerler, ele geçirdikleri ya da müttefiklerinin kentlerindeki dini ritüelleri görmeye başlamışlardır. Bu dönemde ele geçirilen kentlerdeki birçok kült heykeli Roma'ya gönderiliyordu⁴¹. MÖ 263 yılında Kartaca savaşları sırasında Sicilya halklarında Elymi'ler, kendilerini Troialı göçmenlerin torunları olarak görüyordu; belki de bu bakış açısı onların başlarda iyi geçindikleri Kartacalılara sırtını dönmesi ve Romalılarla müttefik olmasını açıklar. Bölgede Aphrodite kültü vardı, Romalılar bu kültü aldı ve Aeneas'ın annesi Venus'e dönüştürdü⁴².

MÖ. 146 yılı ile Iulius Caesar'ın suikastı (MÖ 44) arasındaki dönem Cumhuriyetin çöküşü olarak yorumlanır⁴³. Bu dönemde Yunanistan ve Anadolu'da birtakım başarılar olsa da Roma'da iç çatışmaların arttığı görülür. MÖ 44 ile MÖ 31 yılları arasında intikam, hırs ve şiddet dolu bir süreçtir. Buna dahil olan Caesar'ın yeğeni, MÖ 27 yılının Augustus'u, Octavianus imparatorluğu kurmuştur. Roma İmparatorluğu çalkantılı süreçlerden geçerek, giderek güçlenmiş ve Akdeniz havzasını kontrol eden bir güce dönüşmüştür; ta ki MS 476 yılına kadar.

Büyük resme bakacak olursak, MÖ 4. yüzyılın sonlarında başlayan, 3. ve 2. yüzyılda doruk noktasına ulaşan tüm bu savaşlar ve dolayısıyla genişleme, Romalı generallerin bir triumphator⁴⁴ ve Roma kentinin ise ganimetlerle dolmasına sebep olmuştur. Bu sadece Magna Graecia'daki kolonilerden öğrenilen Yunan gelenekleri ile sınırlı değil, aynı zamanda bizzat Yunan anavatanın yağmalanmasının getirisiidir. Bu dönemlerde özellikle Yunan etkisi, sanatın birçok dalında olduğu gibi Latin edebiyatında da etkiliydi⁴⁵.

Yunan dünyası başta olmak üzere, farklı kültürlerle karşılaşma, Roma Pantheonunun synkretistik karakter kazanmasını sağlamıştır. Bu süreçte Yunan tanrıları veya yabancı kültürlerden gelen birtakım tanrıların Romalılaştırıldığını söyleyebiliriz.

Eski Yunan Tanrılarının Dönüşümü

Bu noktaya kadar, Yunan tanrılarının Roma Pantheonuna ne zaman ve nasıl dahil

³⁷ Pollitt 1983: 30-31.

³⁸ Dumezil 1970a: 451.

³⁹ Rüpke 2018: 216.

⁴⁰ Dürüşken 2003: 23.

⁴¹ Dumezil 1970a: 454.

⁴² Dumezil 1970a: 454.

⁴³ Beard 2018: 213.

⁴⁴ Roma'da savaş galipleri, genellikle Iuppiter onuruna bir zafer alayı (triumph) düzenler ve ganimetleri tanrıya adarlar. Zafer kazanan general ya da yöneticilere triumphator adı verilir.

⁴⁵ Beard 1998b: 75.

olduğunu inceledik. Şimdi bu tanrıların Roma’da ne şekilde asimile olduklarına bakalım. Yunan panteonunun önde gelen tanrıları Zeus, Iuppiter’e; Hera, Iuno’ya; Aphrodite, Venus’e; Artemis, Diana’ya, Demeter, Ceres’e; Athena, Minerva’ya, Hermes, Mercurius’a; Ares, Mars’a, Hestia, Vesta’ya dönüşmüştü. Ancak Roma pantheonunun dönüştürülen tanrıların yanı sıra, yerel İtalya tanrılarından da oluştuğunu unutmamak gerekir.

Peki tanrı asimilasyonu ya da dönüştürülme nasıl gerçekleşti? Yunan pantheonundan alınan tanrısal nitelikler, Romalılaştı mı? Yoksa doğrudan Yunan tanrı inancı mı benimsenerek, sadece isimlerde bir dönüşüm mü gerçekleşti? Acaba bu tanrılar, Yunan’dan alınan özellikler ile halihazırda var olan Romalı öğelerle kaynaştı mı?

Çok tanrılı dinlerin ortak özelliği, doğadaki güçleri bölmek ve bu güçlere tanrısal nitelikleri vermektir: göksel olayların Zeus ile, denizlerin Poseidon ile özdeşleştirilmesi gibi. Politeist bir din olan “Roma dini” de bu özelliği yapısında taşır. Bu noktada baş tanrı Iuppiter, Iuno, Mars gibi önemli Roma tanrılarının önderliğinde, Romalılarca değiştirilen, birleştirilen ya da özdeşleştirilen tanrısal nitelikleri, bu nitelikler doğrultusunda taşıdıkları sıfatları inceleyerek, yukarıda sorduğumuz sorulara cevap arayacağız.

Iuppiter ismi, Jou- (*Diou-) kökünden gelir. Vedik *Dyauh* ve Yunan *Zeus*’u ile benzer ve “parlayan gökyüzü” anlamındadır⁴⁶. Iuppiter, başlangıçta, hava, yağmur ve yıldırımları temsil eden bir numendir. Aynı olmasa da Zeus gibi tonans (şimşeklere hükmeden), fulgur (yıldırımların tanrısı), fulgator (yıldırım gönderen) gibi sıfatlara sahipti. Iuppiter’in önemli kültü, “en iyi” ve “en yüce” sıfatı ile (*Optimus Maksimus*) tapım gördüğü Capitolinus tepesinde. Etrüsk kökenli bu kültürde, Iuno ve Minerva (Capitolinus üçlüsü) ile birlikte aynı tapınağı paylaşıyordu⁴⁷. Tanrının tapımı muhtemelen ilk defa Alba Longa’da⁴⁸ başlamıştır⁴⁹. Burada Latinlerin koruyucusu, Iuppiter *Latiaris* sıfatına sahiptir⁵⁰. Tanrının bir diğer sıfatı da, *Lapis*, yani taştır. Romalılar, tanrı ile yemin edilen taşlar arasında bağlantı kurar; taşların yemini bozan veya yalan yere yemin edenleri çarpan yıldırımlar olduğuna inanırlar. Bu bağlamda Iuppiter, tanrıça Fides (iyi niyet) ile ve dolayısıyla Sabin tanrısı Dius Fidius ile özdeşleştirilir⁵¹. Benzer bir tanrı, kültü, Roma kralı Tatiüs tarafından getirilen ve aynı zamanda şimşeklerle de ilgisi olan “Semo Sancus’tur”. Yazıtlarda, “Semo Sancus Dius Fidius” ibaresini yani iki farklı tanrının birleştirildiğini görüyoruz⁵². Aynı zamanda Iuppiter’in ne anlama geldiği açıklanamayan Feretrius ve Indiges sıfatları da vardı⁵³. Bu iki isimde tıpkı Dius Fidius örneğinde olduğu gibi farklı iki tanrının birleşmesi olabilir. Bir diğer birleşme de Iuppiter Summanus örneğinde görülür. Söz konusu tanrı Roma dininde gece gerçekleşen yıldırımları temsil ederdi. Daha sonra Iuppiter ile özdeşleştirilmiştir⁵⁴.

Roma tanrı asimilasyonunun bir diğer yönü de “evacatio” yani ele geçirilecek kentlerdeki koruyucu tanrının Roma’ya taşınmasıdır. Triumphator, taşınacak tanrı için başkentte bir kült kurar ve tapınak inşa eder. Böylece düşman, koruyucusundan mahrum

⁴⁶ Dumezil 1970b:176.

⁴⁷ Dumezil 1970a: 189 vd.

⁴⁸ Aeneas’ın oğlu Askanius’un kurduğuna inanılan, Latin birliğinin lider kenti. Roma’nın 19 km güney doğusunda Alba dağı eteklerinde yer alır.

⁴⁹ Ferguson 1970: 33.

⁵⁰ Morford-Lenardon 2003: 629.

⁵¹ Morford-Lenardon 2003: 630; Howatson 2013: 434.

⁵² Lipka 2009: 25, dn.62.

⁵³ Morford-Lenardon 2003: 629.

⁵⁴ Lipka 2009: 26.

edilecektir. Örneğin, MÖ 4. yüzyılda Veii’li bir tanrıça, Roma’ya taşınmıştır: Iuno Regina⁵⁵. Capitolinus üçlüsünden bir olan Iuno, Yunan Hera’sıyla özdeşleştirilen, kadınların yaşamlarıyla ilgili, evliliğin kutsal koruyucusudur. Sospita (kurtarıcı) Lucina (çocuğu ışığa çıkartan), Opigena (doğum yapanlara yardım eden) ve Regina (kraliçe) gibi sıfatlara da sahiptir. Arınma ayı olan şubat ayının ilk günü Iuno Sospita’ya adanmıştır. Tanrıça Lanuvium’da koruyucu tanrıçadır ve yazıtlarda Iuno Seispes (Sospita) Mater Regina olarak geçer⁵⁶. Lucina da doğumla ilgili bir Latin tanrıçasıdır. Sabin tanrıçalarından olduğu düşünülmektedir. Iuno’nun olduğu gibi Diana’nın da epithetidir⁵⁷. Iuno’nun da tıpkı Iuppiter gibi birçok yerel tanrısal figürler synkretize olduğu görülmektedir.

Roma pantheonunda belki de Iuppiter’den sonra en önemli tanrı Mars’tır. Tanrı, Yunan savaş tanrısı Ares ile bir tutulmuştur. Iuno’nun oğludur. Ancak Mars, Ares’ten daha doğumunda ayrılır. Eski Yunan mitolojisine göre Hera’nın oğlu Ares’in babası Zeus’tur. Bazı tradisyonlarda Hera’nın parthonegenesis (bakire doğum) yoluyla Ares’in kardeşi Hepshaisthos’u doğurduğu anlatılır⁵⁸. Roma mitosunda ise Athena’nın annesi olmadan dünyaya gelmesine kızan Iuno, tanrıça Flora’nın yardımı ile Mars’ı, parthenogenesis yolu ile dünyaya getirmiştir⁵⁹. Ares, Yunan kültüründe sevilen bir tanrı değildir. Savaşlarda yaralanır, hapsedilir veya ona aldatan aşık rolü verilir⁶⁰. Ares, yok edici bir güç iken; Mars kurucudur, Romalıların babasıdır. İki tanrı arasında niteliksel açıdan da büyük bir fark vardır. Mars aynı zamanda tarımla bağlantılı bir tanrıdır. Tanrı, eski bir İtalyan geleneği *ver sacrum* (kutsal bahar) ile ilişkilidir⁶¹. Çiftçiler, tarlalarını arındırma törenlerinde Mars’a dualar okurlar⁶². Rahipler, ekinlerin korunması amacıyla Lares ve Mars’a ilahilerle seslenmişlerdir⁶³. Mart, Roma takviminin ilk ayıdır ve adını tanrıdan alır; aynı zamanda hem tarımsal yılın hem de seferlerin başlangıç yılıdır. Kasım ayında onuruna düzenlenen bir festival ise bitişi temsil eder⁶⁴. Mars, tarımla ilgili olarak Silvanus ve Flora gibi kırsal tanrılarla da ilişkilidir. Bazen Sabin bereketlilik tanrıçası Nerio’nun eşi olarak gösterilir. Söz konusu tanrıçanın Minerva ile de özdeşleştirildiği görülmektedir. Mars, şüphesiz bir savaş tanrısıdır. O, savaşa giden çiftçilerin koruyucusudur. Savaşa giderken ve dönerken onun için kurbanlar kesilir⁶⁵.

Tanrının çok sayıda sıfatı bulunur. Bunlar içerisinde en önemlilerinden biri “Ultor” (öç alan) ve bir diğeri ise “Grabovius’tur” (meşe tanrısı). Sonuncusunun bir tanrı birleşmesine işaret ettiğinden yukarıda söz etmiştik.

Burada Sibyl kitaplarıyla birlikte, bir nevi, Roma dünyası ile tanışmış Apollon’dan da söz etmek gerekiyor. Onun hikayesi ilginçtir. Roma ile çok erken dönemlerde tanışmasına rağmen, pantheonunda çok önemli bir kimliğe sahip olmamıştır. Roma’ya hekim tanrı olarak ayak basmıştır: sıfatı Medicus’tu. İlk tapınağının bir salgın hastalık sonrası MÖ 5. yüzyılda kurulduğu düşünülmektedir. Yunan kültüründeki gibi büyük bir öneme sahip olmadığı veya bilicilik yönünün bu kadar kuvvetli olmadığı, kendi kâhini Sibyl’in kitaplarının Iuppiter

⁵⁵ Beard, 1998b: 42.

⁵⁶ Takacs 2008: 33.

⁵⁷ Lipka 2009: 117, 165.

⁵⁸ Rose 2005: 264.

⁵⁹ Howatson 2013: 434.

⁶⁰ Rose 2005: 48.

⁶¹ Dumezil 1970a: 206-208.

⁶² Buna en güzel örneklerden biri için bkz.: Hahn 2007: 243

⁶³ Hahn 2007: 239.

⁶⁴ Hahn 2007: 239.

⁶⁵ Morford-Lenardon 2003: 626.

tapınağında korunmasından ötürü söylenebilir⁶⁶. Roma İmparatoru Augustus'un (MÖ 27-MS 14) koruyucu tanrısı olması ile önemi artmış ve Palatinus tepesinde adına büyük bir tapınak yaptırılmıştı. Bu dönemde artık Yunan Apollon'u ile benzer özelliklerinin arttığı söylenebilir⁶⁷.

Yunan kahraman ve daha sonra tanrısallaştırılan ve Olymposlulardan biri olan Herakles'in Romalı karşılığı Hercules, Etrüsk karşılığı ise Hercle'dir. Bu tanrı, Etrüsk sanatının gözdelerindedir ve özellikle Fenike tanrısı Melqart ile özdeşleştirilir. Hercle, Yunan türdeşi gibi kahraman değil, başından beri bir tanrıdır. Etruria ve Latium'da kutsal alanları bulunur⁶⁸. Hercules kültünün Magna Graecia'dan Roma girdiği ve muhtemelen İtalya'ya giren eski kült olduğu iddia edilmektedir⁶⁹. Romulus Roma'nın efsanevi kurucusu olmadan önce, kentte Yunanistan'ın Arkadia bölgesinden gelenlerin, Kral Evander öncülüğünde yaşadığına inanılıyordu⁷⁰. İşte bu kralın Herakles kültünü Roma'ya getirdiği, Forum Boarium'da duran Ara Maxima'yı (Büyük Sunak) Hercules için kurduğu söylenir⁷¹. İki Patricii ailesi Potitii ve Pinarii, bu kültün sorumlusudur⁷². Tanrı, Roma'ya muhtemelen tüccarlar vasıtasıyla gelmiştir, Hercules zafer ve ticari işler tanrısı olarak da görülür⁷³.

DEĞERLENDİRME

Bu noktada yukarıda sorduğumuz soruları artık cevaplandırabiliriz. İlk sorumuz tanrı asimilasyonu ya da dönüştürülmenin nasıl gerçekleştiği üzerineydi. Yukarıda incelediğimiz tanrılar, Roma kültürünün Yunan tanrılarını ne yönde asimile ettiğini açıklar ve aynı zamanda bir diğer sorumuz olan Yunan tanrı inancının da ne ölçüde olduğunu cevaplar. Lipka, bu değişimin üç yönlü olduğunu iddia eder: a. yerel bir tanrısallık kavramının, yabancı türdeşi ile özdeşleştirilmesi, b. belirli bir ögenin tanrısallık bir figürden ayrışması ve tanrısallık kavram kazanması, c. dinle ilgisi olmayan bir kavramın tanrısallaşması⁷⁴. Roma Pantheonunun oluşmasında bu üç olgu etkindir, buraya kadar incelediğimiz tanrılarda a ve b maddeleri üzerinde durduk. Bu olguların gerçekleşmesi için gereken araçlar nelerdir? Çok fazla örnek verilebilir; ancak bu araçlar içinde en etkili belki de tüccar ya da kolonistler vasıtasıyla yeni tanrıların pantheona girmesidir (*Hercules, Iuno Lucina vb.*). Bir diğeri, yukarıda da belirttiğim gibi, bir ihtiyaç üzerine tanrıyı getirmektedir (*Magna Mater, Aesculapius vb.*). Bir başkası tamamen siyasi ve askeri bir strateji olan evacatio'dur (*Iuno Regina*).

Buraya kadar incelediklerimizi biraz daha genişleterek konuyu toparlayalım. Mars'ın orijini tarım vardır, daha sonradan Yunan Ares'inin birtakım özelliklerini almıştır. İtalya'nın çok eski tanrılarında Minerva, Athena'ya birçok açıdan benzer; ancak Roma'da özellikle zanaatçı ve sanatkarların tanrıçasıdır⁷⁵. Örneğin Dionysos ile özdeşleştirilen ve şarap ile ilgisi olmadığı düşünülen Liber, Roma'nın bereket tanrısıdır. Roma'da Liberia ve Ceres (Demeter) ile bir üçlü tapımı vardır⁷⁶. Çok eski bir Latin tanrıçası bitkilere ve bahçelere hükmederdi, Venus ismi ile bilinen bu tanrıça MÖ 3. yüzyılda Aphrodite ile

⁶⁶ Lipka 2009: 75.

⁶⁷ Lipka 2009: 76.

⁶⁸ Simon 2006: 58.

⁶⁹ Howatson 2013: 383.

⁷⁰ Gardner 2012: 31.

⁷¹ Beard 1998a: 2.

⁷² Lipka, 2009: 169.

⁷³ Dumezil 1970b: 433 vd.

⁷⁴ Lipka 2009: 117.

⁷⁵ Grimal 1997: 507

⁷⁶ Howatson 2013: 545.

özdeşleştirildi⁷⁷. Romalıların, kökenlerini dayandırdığı Aeneas'ın ve Iulius Claudius sülalesinin annesi haline geldi (Venus Genetrix)⁷⁸. Hermes ile özdeşleştirilen Mercurius, tüccarların ve ticaretin tanrısıydı⁷⁹.

Roma pantheonuna giren Apollon/Apollo ya da Dionysos/Bakkhus Yunan isimlerini korumuşlardır. Belki de en önemli farklılık kült ismi ya da epitetlerdedir⁸⁰. Örnek verecek olursak Iuppiter (Optimus Maksimus, Feretrius, Latiaris), Iuno (Sospita, Lucina), Mars (Ultor, Grabovius), Venus (Genetrix, Viktrix)⁸¹ gibi sıfatlar, Yunan türdeşlerinde bulunmaz. Şunu net biçimde söyleyebiliriz: Yunan tanrılarının taşıdıkları tanrısal özellikler, Romalılarca doğrudan inanç sistemlerine alınmamıştır.

Roma pantheonu, Latin kökenli tanrılar, komşularının (Etrüsk, Sabin vb) tanrıları, başta Yunan tanrıları olmak üzere birçok kültürden gelen tanrılarla oluşturulmuştur. Yunan tanrılarının Roma inanç sistemine geçişi bazı örneklerde (Kybele, Asklepios gibi) doğrudan, bazı örneklerde ise aracı kültürler vasıtasıyla, belli başlı özelliklerini değiştirerek ya da Roma inançları ile biçimlenerek olmuştur. Bu geçiş, tanrı asimilasyonu, adaptasyonu ya da bir başka deyişle synkretizm MÖ 7. yüzyılda başlamış ve Krallık ile Cumhuriyet dönemleri boyunca devam etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Altheim F. 1938 *A History of Roman Religion*, çev. H. Mattingly, Londra.
- Bauer S. W. 2013 *Antik Dünya. İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına*, çev. M. Moralı, İstanbul.
- Beard M. 1998a *Religions of Rome Vol I. A Sourcebook*, Cambridge.
- Beard M. 1998b *Religions of Rome Vol II. A Sourcebook*, Cambridge.
- Beard M. 2018 *SPQR. Antik Roma Tarihi*, çev. İ. Sağlamer, İstanbul.
- De Cazanove O. 2007 "Pre-Roman Italy, Before and Under the Romans", *A Companion to Roman Religion*, ed. J. Rüpke: 43-57.
- De Vido S. 2017 "Magna Graecia ve Sicilya'daki Yunan Polisleri: İtalya'yı da İlgilendiren Bir Tarih", *Antik Yunan* (ed. U. Eco), çev. L. T. Basmacı, İstanbul: 85-89.
- Dumezil G. 1970a *Archaic Roman Religion Vol. I*, çev. P. Krapp, Chicago.
- Dumezil G. 1970b *Archaic Roman Religion Vol. II*, çev. P. Krapp, Chicago.
- Dürüşken Ç. 2000 *Roma'nın Gizem Dinleri*, İstanbul.

⁷⁷ Howatson 2013: 975.

⁷⁸ Gardner 2012: 23 vd.

⁷⁹ Morford-Lenardon 2003: 649.

⁸⁰ Warrior 2006: 11.

⁸¹ Sıfatlar için bkz.: Beard, 1998b: 370.

- Dürüşken Ç. 2003 *Roma Dini*, İstanbul.
- Eliade M. 2003 *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi. C.II, Gotoma Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*, çev. A. Berktaş, İstanbul.
- Faulkner N. 2008 *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, çev. Ç. Sümer, İstanbul.
- Ferguson J. 1970 *The Religions of The Roman Empire*, Londra.
- Gardner J. F. 2012. *Roma Mitleri*, çev. Salim Korkmaz, İstanbul.
- Grimal P. 1997 *Mitoloji Sözlüğü. Yunan ve Roma*, çev. S. Tamgüç, İstanbul.
- Hahn F.H. 2007 “Performing The Sacred: Prayers and Hymns”, *A Companion to Roman Religion*, ed. J. Rüpke: 235-248.
- Howatson M. C. 2013 *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, çev. F. Ersöz, İstanbul.
- Lipka M. 2009 *Roman Gods: A Conceptual Approach. Religions In The Graeco-Roman World*, Leiden.
- Morford M. - Lenardon R. J. 2003 *Classical Mythology*, Oxford.
- Ogden D. 2002 *Magic, Witchcraft, and Ghosts in the Greek and Roman Worlds. A Sourcebook*, Oxford.
- Pollitt J.J. 1983 *The Art of Rome c.753 BC- A.D. 337. Sources and Documents*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Rose, H. 2005 *A Handbook of Greek Mythology. Including Its Extension to Rome*, Routledge, Londra.
- Rüpke J. 2018 *Pantheon. A New History of Roman Religion*, çev. D.M. B. Richardson, Princeton.
- Salzman M.R. 2013 “Religion in Rome and Italy From The Late Republic Through Late Antiquity”, *The Cambridge History of Religions in The Ancient World, Vol. II, From The Hellenistic Age to Late Antiquity*, ed. M.R. Salzman-W. Adler, Cambridge: 371-397.
- Simon, E. 2006 “Gods in Harmony: The Etruscan Pantheon”, *The Religion of The Etruscans*, ed. N. Thomson de Grummond – Erica Simon, Austin: 45-65.
- Takacs S.A. 2008 *Vestal Virgins, Sibyls, and Matrons. Women in Roman Religion*, Austin.
- Tekin O. 2008 *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul.
- Warrior V. 2006, *Roman Religion*, Cambridge.